

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2000 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2001

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2000

VILNIUS 2001

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2000

VILNIUS 2001

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-780-41-1

© Lietuvos istorijos institutas, 2001

© Straipsnių autoriai, 2001

DARIUS ANTANA VIČIUS

**LIETUVIO BAJORO „DEŠIMTMETIS LIVONIJOS KARAS“:
AUTORYSTĖS PROBLEMA**

„Dešimtmečio Livonijos karo“ autorystė yra dar painesnis ir labiau intriguojantis klausimas negu pačios knygos istorija¹. Antraštiniame lape kūrinio autorius nenurodytas. Net atidžiai peržvelgus tekstą nematyti jokių įrodymų, kuriais remiantis būtų galima jį nustatyti. Taigi knyga yra anoniminė. Vis dėlto jos autorius buvo žinomas. Tai Krizostomas Volodkevičius, Volodkavičius (Chryzostom Wołodkiewicz, Wołodkowicz). Būtent šį asmenį nurodo A. Vijūkas-Kojalavičius, kuriuo rėmėsi visi kiti autoriai². Susidarė keista padėtis: autorius knygos, kurios beveik niekas nematė savo akimis ir kuri iš tikrųjų yra anoniminė, buvo žinomas, bet apie jį nebuvo beveik nieko tikro žinoma. Mat ilgą laiką pagrindinis žinių apie K. Volodkevičių šaltinis buvo A. Vijūko-Kojalavičiaus herbynas³. Tokia šios knygos autorystės klausimo būklė tęsėsi iki pat XX a. devintojo dešimtmečio pabaigos, kai pasirodė lenkų

¹ *Equitis Lituani De bello Livonico per decennium gesto*, Vilnae, 1610.

² W. W i j u k K o j a ł o w i c z, *Herbarz rycerstwa W. Ks. Litewskiego tak zwany Compendium...*, wyd. F. Piekosiński, Kraków, 1897, p. 121; *Muzeum Narodowe w Krakowie. Biblioteka Czartoryskich* (toliau – BCz), rankr. 1352, l. 338.

³ Lenkiškas variantas: „Chryzostom Wołodkowicz wprzod woyskj, potym pisarz [!] ziemskj x. Zmodzkiego, długo w woysku służył za Karola Chodkiewicza. Mąż wielce wczony. Pisał siła. Łacińskim ięzykiem wydał historią dziesięcioletniej woyny Inflantskiey bardzo gładko; po polsku xiążeczkę nazwaną Cnotliwy Litwin: o inkorporacyi Inflant do w. x. Lit. za Zygmunta Augusta. Zaczął był pisać po łacinie Krzyżakow Iflantskich historią, ale nieskonczoney odumarł“ (W. W i j u k K o j a ł o w i c z, min. veik., p. 121). Lotyniškas variantas: „Chrysostomus Wołodkowicz primus tribunus Samog[ithiae?], deinde subudex. Annis septem militavit in Livonia sub Chodkiewiczio. Vir perquam eruditus. Vulgavit Latine eleganti stylo Historiam decennalis belli Livonici, Polonice Cnotliwy Litwin intitulum de incorporatione Livoniae in Magnum Ducatum Lituaniae editum anno 1592, imperfectam Historiam generalem Livoniae“ (BCz, rankr. 1352, l. 338).

mokslininko G. Błaszczyko studija apie K. Volodkevičių⁴. Verta aptarti pagrindinius šio darbo teiginius.

Autorius nustatė, kad K. Volodkevičius priklausė Žemaitijos bajorų Volodkevičių giminei, kuri turėjo Gulbės herbą. Jis gimė 1590–1591 m. ir buvo Mikalojaus Motiejavičiaus Volodkevičiaus ir Onos Bernatavičiūtės-Šidlauskienės (Bernatowiczówna Szydłowska) sūnus. Šaltiniuose pirmą kartą minimas 1613 m. kaip Žemaitijos seniūnijos atstovas Respublikos seime, 1621–1625 m. minimas be pareigybių. 1626–1632/33 m. buvo LDK instigatorius (valstybės kaltintojas teismo byloje), apie 1627–1631 m. galėjo eiti Žemaitijos seniūnijos vaiskio pareigas, o bent nuo 1632 m. iki mirties buvo Žemaitijos žemės teismo viceteisėjas. Jis buvo vedęs Oną Vaclovaitę-Chrzastowską, bet palikuonių neturėjo. Mirė greičiausiai 1642 m. po vasario 10 d., kai sudarė savo testamentą⁵. K. Volodkevičius buvo gana pasiturintis Žemaitijos bajoras, valdęs keletą dvarų. Jam priklausė Dirvonėnai Mažųjų Dirvonėnų tįjūnijoje (dabar kaimas Telšių r.), Galva (*Golnie*) Josvainių tįjūnijoje (dabar šios vietovės nebėra), Saukiškiai(?) netoli Galvos, namai Raseiniuose. 1639 m. jis fundavo benediktinių vienuolyną Kražiuose. Studijos pabaigoje G. Błaszczykas padarė išvadą, kad K. Volodkevičius negalėjo būti „Dešimtmečio Livonijos karo“ autorius ir apskritai suabejojo šios knygos egzistavimu.

Vis dėlto knyga buvo išspausdinta, todėl verta dar kartą sustoti prie K. Volodkevičiaus, kaip galimo „Dešimtmečio Livonijos karo“ autoriaus, hipotezės. Reikia pasakyti, kad G. Błaszczyko studija turi nemažą spragą. Lenkų mokslininkas dėl objektyvių priežasčių panaudojo tik nedidelę šaltinių dalį – daugiausia I. J. Sprogio parengtus 1575–1600 m. Žemaitijos žemės teismo knygų dokumentų registrus. Tokie siauri šaltinių rėmai neleido autoriui tiksliai nustatyti nemažai svarbių dalykų, todėl kai kuriuos jo teiginius reikia koreguoti, kai kuriais – suabejoti. Pirmiausia reikia tikslinti K. Volodkevičiaus herbą. Kaip minėta, G. Błaszczykas, remdamasis herbų žiniomis, Volodkevičių giminę priskyrė Gulbės (Łabędź) herbui, bet K. Volodkevičiaus herbas buvo Rawa⁶. Antra vertus, abejonių kelia K. Volodkevičiaus gimimo data (1590–1591). Ji nėra paremta pirminiu šaltiniu⁷. Vieni mūsų rasti dokumentai šią datą patvirtina, kiti – verčia ja abejoti. 1590 m. gegužės 5 d. Žemaitijos seniūnijos

⁴ G. B ł a s z c z y k, Chryzostom Wołodkiewicz – zapomniany pisarz i jego testament, *Lituanoslavica Posnaniensia. Studia Historica*, Poznań, 1989, t. 3, p. 203–232.

⁵ Kaip velionis K. Volodkevičius minimas 1643 m. kovo 26 d. Žemaitijos seniūnijos vaznio Jono Aleknavičiaus (Olechnowicz) kvite dėl Galvos valdų neperleidimo Baltazarui Šidlauskui (Szydłowski) (*Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 12, b. 760, l. 19–19v; nuorašas).

⁶ *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* [toliau – *VUB RS*], f. 4, b. A-208-16331, 16332, 16459; A-323-18440, 18443; f. 5, b. A3-669; B3-646. Tai yra 1631–1640 m. įvairių dokumentų iš Žemaitijos žemės teismo knygų originalūs išrašai, kuriuos K. Volodkevičius antspaudavo savo spaudu kaip vienas iš Žemaitijos žemės teismo pareigūnų. Šią informaciją ir bylas nurodė E. Rimša.

⁷ G. B ł a s z c z y k, min. veik., p. 206.

bajoras Petras Jonavičius su sūnumi Baltramiejumi už 20 kapų lietuviškų grašių amžinos nuosavybės teise pardavė K. Volodkevičiaus tėvams Galvos kaimą Josvainių tįjūnijoje⁸. Šiame akte minima, kad Volodkevičiai pirko Galvą už O. Bernatavičiūtės-Volodkevičienės kraičio pinigus, t. y. jie turėjo būti susituokę neseniai. Minėtas aktas apskritai yra pirmas Volodkevičių santuokos liudijimas. Antra vertus, jau 1609 m. Žygimantas III K. Volodkevičiui dovanavo Odolen muižą (šios vietovės identifikuoti nepavyko) Cėsių apskrityje⁹. Šios donacijos naracijoje pasakyta štai kas:

Sigismundus <...> significamus <...>, quia nos egregiorum generosi Chrisostomi Wołodkiewicz meritorum, quae nobis et Reipublicae omnibus sui temporis bellicis expeditionibus summa fide, integritate et bene merendi studio praestitit ac praestare animo indefesse [s] non desinit <...>.

Šis dokumentas ir cituoti žodžiai daug ką verčia aukštyn kojom. Pirmiausia jie koreguoja G. Błaszczyko nurodytą K. Volodkevičiaus pirmo paminėjimo šaltiniuose datą¹⁰. Antra, verčia abejoti 1590–1591 m. kaip K. Volodkevičiaus gimimo data. Trečia, liudija, kad K. Volodkevičius turėjo dalyvauti Livonijos kare. Jo dalyvavimas Livonijos karo veiksmuose yra pats mįslingiausias dalykas. Mat „Dešimtmečio Livonijos karo“ įžangoje autorius tiesiai sako, kad LK didžiajam etmonui ir kancleriui J. Zamoyskiui išvykus iš Livonijos (1602 m. spalį), jis pradėjo karinę tarnybą J. K. Chodkevičiaus pajėgose ir septynerius metus ginklais gynė tėvynę (p. 1–2). Jei tarsime, kad K. Volodkevičius gimė 1590–1591 m., 1602–1603 m. jis buvo dar vaikas ir nieku būdu negalėjo dalyvauti karo veiksmuose. Antra vertus, jau minėta, kad gimimo data nėra patikima, todėl visai įmanoma, kad K. Volodkevičius gimė bent dešimtmečiu anksčiau ir dalyvavo Livonijos kare kaip jaunas vyras. Tai ypač gerai derėtų su kūrinio įžangos žodžiais, kad karo veiksmų pradžioje autorius buvo jaunas žmogus (*iuventus mea*). Negana to, neabejotina, kad K. Volodkevičius buvo kažkiek susijęs su J. K. Chodkevičiumi¹¹, o pastarojo žygių išaukštinimas, anot kūrinio autoriaus, buvo viena iš priežasčių, paskatinusių jį imtis plunksnos. Ar šių argumentų pakanka K. Volodkevičiaus autorystei pagrįsti?

Deja, ne. Pirma, jeigu tarsime, kad K. Volodkevičius dalyvavo Livonijos karo veiksmuose nuo 1601 m. vasaros (jų dėstymu ir prasideda „Dešimtmetis Livonijos

⁸ *VUB RS*, f. 7, Žemaitijos žemės teismo 1590 m. knyga (N. I. Gorbačevskio katalogo Nr. 14591), l. 1309–1312; sen. paginacijos l. 655–656.

⁹ 1609 02 06. Varšuva. Žygimantas III dovanoja Krizostomui Volodkevičiui lėno teise valdyti Odolen muižą Cėsių apskrityje (*Российский государственный архив древних актов*, f. 389, ap. 1, d. 1–2 (*Lietuvos Metrika*, ir atitinkamas mikrofilmas Lietuvos valstybės istorijos archyve; toliau – *LM*), kn. 90, l. 30v–31.

¹⁰ Kiti su K. Volodkevičiumi susiję ankstyvi dokumentai: *LM*, kn. 80, l. 762v–763 (1612 07 20); 89, l. 228v (1610 10 11); kn. 90, l. 174–174v (1614 09 25).

¹¹ 1610 10 11. Stovykla prie Smolensko. Žygimantas III J. K. Chodkevičiaus užtarimu dovanoja K. Volodkevičiui iki gyvos galvos valdyti Gumbakių kaimą Didžiųjų Dirvonėnų tįjūnijoje (*LM*, kn. 89, l. 228v).

karas“), keista, kad iki pat 1609 m. apie jį nėra žinių Lietuvos Metrikos knygoje. Mat visi Livonijos kovose bent kiek nusipelnę kariai, LDK etmonų, ypač J. K. Chodkevičiaus, užtariami, greitai sulaukdavo Žygimanto III malonės ir gaudavo valdyti įvairių valdų Livonijoje, iš LDK išdo jiems buvo skiriamos įvairios vienkartinės, kai kuriems – ir nuolatinės piniginės išmokos. Ypač tai ryšku po pergalingų 1601 m. Kuoknesės, 1604 m. Paidės, 1605 m. Salaspilio mūšių. „Dešimtmečio Livonijos karo“ autorius neabejotinai dalyvavo visose šiose kautynėse, todėl tikėtina, kad K. Volodkevičius Lietuvos Metrikos knygų medžiagoje turėjo būti paminėtas anksčiau nei 1609 m. Kaip minėta, taip nėra. Nėgana to, jis neminimas ne tik Lietuvos Metrikos knygoje, bet ir kituose svarbiuose šaltiniuose, kaip antai: skelbtoje J. K. Chodkevičiaus korespondencijoje¹², Respublikos seimų deputatų patvirtintose išdininkų sąskaitose¹³, įvairiuose Livonijos kariuomenės dalinių sąrašuose ir pan.¹⁴ Antra, nėra jokių aiškių įrodymų, kad jis būtų mokėjęs lotynų kalbą, kuria parašytas kūrinys, apskritai nėra žinių apie jo mokymąsi kokiuose nors universitetuose, nieko negalime pasakyti apie jo intelektualinį akiratį. Trečia, jeigu jis iš tikrųjų būtų A. Vijūko-Kojalavičiaus ir K. Niesieckio herbynų jam priskiriamų knygų autorius, testamente būtų galima tikėtis pastraipų dėl kokių nors knygų, kurios tuo metu buvo didelis turtas, bet apie jas testatorius nė žodžiu neužsiminė. Ketvirta, K. Volodkevičiaus pavardės nerandame ir pačiame kūrinyje, nors tikrasis autorius veikiausiai nebūtų praleidęs progos kurioje nors vietoje save paminėti. Penkta, taip pat keista, kad 1609–1614 m. dokumentuose, kuriuos pavyko rasti Lietuvos Metrikos knygoje, K. Volodkevičius niekur nevadinamas kariu, o kūrinio autorius įžangoje tiesiai sako, kad jis buvo kareivis (p. 1). Tai išdėsius, reikia pritarti G. Błaszczyko spėjimui, kad K. Volodkevičius negalėjo parašyti šios knygos¹⁵. Tad kas buvo jos autorius?

¹² Publikuotoje J. K. Chodkevičiaus korespondencijoje kažkoks Volodkevičius minimas jau 1608 m. (žr. *Korespondencje Jana Karola Chodkiewicza*, oprac. Wł. Chomętowski, *Biblioteka Ordynacji Krajskich. Muzeum Konstantego Świdzińskiego*, t. 1, Warszawa, 1875, p. 131–134), bet nėra įrodymų, kad tai Krizostomas Volodkevičius, nes ši pavardė buvo viena iš labiausiai paplitusių: vien Žemaitijos seniūnijoje tuo metu gyveno net keletas šeimų, turinčių šią pavardę.

¹³ *Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Skarbu Koronnego*, oddział II, Rachunki sejmowe, kn. 35–39.

¹⁴ Vienintelis šaltinis, galintis patikslinti K. Volodkevičiaus gimimo datą, patvirtinti, kad Livonijos karo pradžioje jis jau buvo subrendęs jaunas vyras, yra Žemaitijos žemės teismo knygos. Kaip minėta, 1575–1600 m. dokumentai yra daugmaž aprašyti, ir K. Volodkevičius šiose knygoje iki 1601 m. neminimas. 1601–1608 m. knygų dokumentai yra neaprašyti ir, žinant šio pobūdžio darbų apleidimą Lietuvos bibliotekose ir archyvuose, artimiausią dešimtmetį naivu to tikėtis. Mūsų pačių pastangos šiose knygoje rasti žinutę apie K. Volodkevičių, ankstesnę nei 1609 m., kol kas buvo bevaisės.

¹⁵ Šios G. Błaszczyko išvados neparėmė S. Narbutas, vienas iš „Dešimtmečio Livonijos karo“ atradėjų. Savo gausiuose darbuose jis tebesiremia bibliografinė tradicija (žr. S. N a r b u t a s, *Tradicija ir originalumas Jono Radvano „Radviliadoje“*, Vilnius, 1998, p. 14, 18, 81, 222, 231, 235; S. N a r b u t a s, *Nuo Mindaugo raštų iki Karpavičiaus pamokslų*, Vilnius, 2000, p. 40; *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sudarė S. ir D. Narbutai, Vilnius, 1998, Nr. 1211, p. 268–269).

G. Błaszczykas, paneigęs K. Volodkevičiaus autorystę, iškėlė įdomią mintį: galbūt vieną iš bibliografinės tradicijos K. Volodkevičiui priskiriamų knygų parašė ne jis, o Mikalojus Volodkevičius¹⁶. Apie Mikalojų Volodkevičių žinoma labai mažai. Jis buvo K. Volodkevičiaus dėdė. Šaltiniuose minimas 1584–1620 m. Buvo vedęs Justiną Mikalojaite-Nonartienę (Mikołajewna Nonart), su kuria vaikų neturėjo¹⁷. Jam priklausė Ugionių valdos Žemaitijos seniūnijos Ariogalos tįjūnijoje. M. Volodkevičiui buvo nesvetima plunksna – jis sudarė iki šiol mažai žinomą Naujojo Testamento dalykų rodyklę-sąvadą „Naujojo Testamento anotacijų dovaną“¹⁸, iš kurios sprendžiama, kad buvo protestantas, veikiausiai kalvinistas¹⁹. Taigi ar galėjo M. Volodkevičius parašyti „Dešimtmetį Livonijos karą“? Teigiami argumentai yra šie. Pirma, tai, kad jis šaltiniuose pirmą kartą minimas 1584 m., leidžia spėti jį gimus ne vėliau nei 1565 m. Ši data liudija, kad 1600–1609 m. jis galėjo dalyvauti Livonijos karo veiksmuose. Antra, paskutinė 1620 m. žinia apie jį byloja, kad 1610 m. jis dar buvo gyvas ir galėjo parašyti šią knygą. Trečia, kūrinio autorius mini, kad plunksna jam buvo nesvetima ir anksčiau (p. 1). Tai puikiai tinka M. Volodkevičiui, kuris 1601 m. išleido (beje, toje pačioje J. Karcano spaustuvėje) minėtą „Naujojo Testamento anotacijų dovaną“. Ketvirta, užsimojęs sudaryti Naujojo Testamento dalykų-terminų rodyklę, M. Volodkevičius tikriausiai mokėjo lotyniškai. Neigiami argumentai yra šie. Pirma, „Dešimtmečio Livonijos karo“ autorius buvo katalikas, o M. Volodkevičius, kaip minėta, buvo veikiausiai kalvinistas. Antra, 1601–1609 m. kūrinio autorius dalyvavo Livonijos karo veiksmuose, o apie M. Volodkevičiaus dalyvavimą jokių žinių nėra. Trečia, nėra patikimų žinių apie M. Volodkevičiaus ir J. K. Chodkevičiaus ryšius Livonijos karo laikotarpiu, o kūrinio autorius įžangoje mini, kad imtis plunksnos jį paskatino noras priminti tėvynainiams LDK didžiojo etmono žygius ir neleisti jiems nugrimzti į užmarštį (p. 1). Taip galėjo teigti tik su juo susijęs ir Livonijos karo veiksmuose dalyvavęs žmogus. Ketvirta, vienintelė žinoma M. Volodkevičiaus knyga byloja jį labiau linkusį į teologinius apmąstymus, o „Dešimtmečiame Livonijos kare“ tai neryšku. Taigi teigiame, kad M. Volodkevičius taip pat nėra „Dešimtmečio Livonijos karo“ autorius. Tad kas pagaliau jį parašė?

¹⁶ G. Błaszczyk, min. veik., p. 224.

¹⁷ Šią G. Błaszczyko žinią reikia tikslinti. Iš 1609 m. liepos 7 d. Vilniuje M. Volodkevičiaus sudaryto turto dalybų rašto matyti, kad jis turėjo net 4 sūnus – Aleksandrą, Jeronimą, Melchiorą ir Steponą, kurie tuo metu dar buvo nepilnamečiai, t. y. neturėjo 18 metų (*VUB RS*, f. 77, b. 90, l. [1–1v]). Remiantis 1575 m. gruodžio 22 d. Melchioro Volodkevičiaus duotu raštu (*VUB RS*, f. 77, b. 81) taip pat galima patikslinti G. Błaszczyko nurodytą Mikalojaus Mikalojavičiaus Volodkevičiaus vaikų gimimo seką. Ji turėtų būti tokia: (2.3) Melchioras, (2.4) Kotryna ir (2.5) Mikalojus.

¹⁸ *Ofiara Mikołaja Wołodkowicza annotacyi Nowego Testamentu roku 1601 marca 14 dnia wydana*, [w Wilnie,] 1601. Šios knygos unikatą saugomas Lenkijos nacionalinio muziejaus Czartoryskių bibliotekoje Krokovoje (žr. *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos. Kontrolinis sąrašas*, parengė M. Ivanovič, Vilnius, 1998, Nr. 760).

¹⁹ K., S., K. E s t r e i c h e r, *Bibliografia polska*, Kraków, 1939, t. 33, p. 289–290; G. Błaszczyk, min. veik., p. 207–208, 217–218.

Visus tyrinėtojus, kurie iki šiol rašė apie K. Volodkevičių, varžė A. Vijūko-Kojalavičiaus, kaip genealogo ir heraldiko, autoritetas ir jo herbyno žinios. Turbūt manyta, kad Lietuvos istoriko žinių šaltinis buvo Volodkevičių giminės narių (galbūt paties K. Volodkevičiaus) suteikta informacija, todėl jos turinčios būti patikimos. Deja, taip nėra. Visos aplinkybės byloja, kad A. Vijūkas-Kojalavičius K. Volodkevičiaus asmeniškai nepažinojo ir rėmėsi geriausiu atveju kitų asmenų informacija. Pirmiausia tai įrodo klaidingas K. Volodkevičiaus herbo apibūdinimas. Sunku patikėti, kad A. Vijūkas-Kojalavičius, laikomas geriausiu XVII a. LDK bajorijos heraldiku, būtų padaręs šią klaidą, jeigu K. Volodkevičių būtų pažinojęs asmeniškai. Antra, įsidėmėtina, kad Lietuvos istorikas K. Volodkevičiaus plunksnai priskyrė dvi anonimes knygas – „Dešimtmetį Livonijos karą“ ir poleminį veikalėlį „Dorasis lietuvis“, kurio šis taip pat negalėjo parašyti,²⁰ – ir nebaigtą rankraštinę Livonijos ordino istoriją, apie kurią apskritai nėra jokių žinių. Pagaliau herbyno tekstas byloja, kad ir pats A. Vijūkas-Kojalavičius „Dešimtmečio Livonijos karo“ autorystę K. Volodkevičiui priskyrė ne iš karto²¹. Todėl spėjame, kad K. Volodkevičių kaip „Dešimtmečio Livonijos karo“ autorių A. Vijūkas-Kojalavičius nurodė remdamasis netikslia savo kolegų, Vilniaus akademijos dėstytojų, informacija. Tai išdėstę, darome išvadą, kad „Dešimtmečio Livonijos karo“ autoriaus reikia ieškoti ne Volodkevičių, o visai kitų asmenų aplinkoje.

Įvardyti konkretų asmenį itin keblu dėl to, kad kūrinio autorius labai vykusiai „pasislėpė“ ir nėra jokių tiesioginių įrodymų, kuriais remiantis būtų galima tvirtai ką nors teigti. Beveik neverta tikėtis jų rasti ir kokiuose nors kituose šaltiniuose. Negana to, pats kūrinys atveria mums labai siaurą žiūros lauką, t. y. apie spėjamą autorių galime spręsti beveik tik iš Livonijos karo veiksmų laikotarpio. Vis dėlto gilinant šį tekstą šį bei tą apie jį pasakyti galima. Taigi, kaip matyti iš knygos antraštinio lapo, kūrinio autorius yra kažkoks lietuvis bajoras. Įžangoje mini, kad būdamas jaunas (*iuventus mea*) tarnavo LK didžiajam etmonui ir kancleriui J. Zamoyskiui. Tai, kad kūrinys parašytas lotynų kalba, byloja jo autorių buvus išprususį žmogų. Tikėjimo atžvilgiu autorius yra katalikas. 1602 m. pabaigoje J. Zamoyskiui išvykus iš Livonijos, jis pradėjo karinę tarnybą J. K. Chodkevičiaus pajėgose ir, jo vadovaujamas, su ginklu rankoje, kaip teigia, septynerius metus gynė tėvynę (p. 1–2). 1609 m. pabaigoje, pasibaigus karo veiksams, ėmėsi rašyti savo kūrinių ir 1610 m. jį išleido. Tad 1610 m., bent pirmojoje pusėje, dar turėjo būti gyvas. Savo kūriniu jis norėjo priminti ir išaukštinti J. K. Chodkevičiaus žygius. Ši aplinkybė, taip pat tai, kad jam buvo

²⁰ *Cnotliwy Litwin ku wiadomości braciej swej narodu litewskiego podaje, jakie prawo z dawna naród litewski ma do ziemie liflandskiej i braterstwo, konfederację, unię, a naród polski nic do tego nie miał*, [w Wilnie?], 1592.

²¹ Pavyzdžiui, herbyno lotyniško varianto pradžioje, aprašydamas J. K. Chodkevičiaus žygius Livonijoje, jis šią knygą apibūdina taip: „Bellum Livonicum ab equite Lituano 1610 Vilnae editum eleganti Latinitate“ (*BCz*, rankr. 1352, l. 48). Apie K. Volodkevičių neužsimenama ir kitais atvejais (l. 100–101, 107).

žinomas LDK didžiojo etmono slaptos korespondencijos turinys²², veda prie minties, kad autorius turėjo būti labai artimas J. K. Chodkevičiaus aplinkos žmogus. Kitas dalykas, kokiai aplinkai jis priklausė. Septyneri metai, praleisti karo stovykloje, taip pat tai, kad pasibaigus karo veiksams kūrinio autorius nepatingėjo jų aprašyti, rodo jį buvus nepaprastą to meto bajorą. Reikia turėti galvoje, kad XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje bent kiek pasiturintys bajorai labai nenoriai asmeniškai traukdavo į karą, nors tai buvo tiesioginė jų pareiga, o atvykę į karo stovyklą stengdavosi, progai pasitaikius, kaip galima greičiau ją palikti ir mieliau perkeldavo tėvynės gynimo naš-tą ir pareigą ant savo lėšomis nusamdytų algininkų – karių profesionalų – pečių. Taigi kariauti septynerius metus, o paskui aprašyti vykusias kovas galėjo tik samdomas karys profesionalas, turintis platesnį kultūrinį akiratį. Įdomu, kad lotynų kalbos žodis *eques*, kuriuo save vadina knygos autorius, pirmiausia reiškia raitelį, t. y. raitininkų daliniuose tarnaujantį karį. Tad žengiamo dar vieną žingsnį spėjamo kūrinio auto-riaus pėdomis ir teigiame, kad jo reikia ieškoti tarp LDK didžiojo etmono J. K. Chod-kevičiaus raitininkų dalinių vadų-rotmistrų, kurie buvo artimiausi jo padėjėjai, pata-rėjai ir įsakymų vykdytojai, žinojo visas Livonijos karo veiksmų smulkmenas.

1600–1609 m. Livonijos karas išgarsino daug LDK kariuomenės raitininkų rot-mistrų. D. Boruchowski, T. Dąbrowa, M. Giedraitis, A. Korvinas-Gosievskis (Kor-win Gosiewski), T. Lackis, A. Młockis, Sz. Niewiarowski, J. P. Sapiega, V. Vaina, A. ir S. Valavičiai ir kiti kaip rotmistrai iki 1600 m. Livonijos karo veiksmų buvo mažai kam žinomi. Negana to, bendras visų jų biografijų bruožas yra tas, kad dažnai beveik nieko nežinoma apie jų jaunystę, t. y. neaišku, kada tiksliai gimė, kur ir kada ėjo mokslus ir ar iš viso mokėsi, ar keliavo po užsienį, ką veikė iki 1600 m. Livonijos karo veiksmų. Po 1601 m. Kuoknesės, 1604 m. Paidės, 1605 m. Salaspilio, 1609 m. Daugavgrvyvos mūšių jų vardai atsidūrė visų lūpose, jie pamažu ėmė kilti karjeros laiptais: daugelis, iki tol neturėję jokių pareigybių, savo narsumu nusipelnė seniūnų vietų, vienas kitas net ėjo centrines LDK pareigybes. Kai kurie iš jų padėjo pamatus giminės iškilimui vėlesniais metais. Tad kuris iš šių ar dar kitų vyrų galėjo būti „De-šimtmečio Livonijos karo“ autorius?

Mėginant atsakyti į šį klausimą, reikia dar kartą nurodyti spėjamo autoriaus bruo-žus. Taigi jis turi būti lietuvis bajoras, t. y. LDK pilietis. Keblu bent apytiksliai pasa-kyti, kada jis galėjo gimti. Įžangoje bajoras mini, kad „kai tas didis narsa, gabumu, žygiais Lenkijos Karalystės kancleris ir kariuomenės etmonas Jonas Zamoyskis išvy-ko iš Livonijos (pas jį tuo metu atsidėdamas geriems darbams leidau savo nežinomą jaunystę), [aš] ir pradėjau karinę tarnybą“ (p. 2). Šiuos žodžius galima interpretuoti

²² Pavyzdžiui, jam buvo žinomas susirašinėjimas su Karolio IX karvedžiu J. F. Mansfeldu dėl pa-liaubų sudarymo 1607 m. (p. 48–49), J. K. Chodkevičiaus laiškas Daugavgrvyvos komendantui M. Białłozo-ruui dėl pagalbos suteikimo 1608 m. vasarą (p. 50) ir Žygimantui III dėl Livonijos reikalų 1609 m. seimo išvakarėse (p. 60).

metu Respublikos viduje stiprėjo bajorų maištas prieš valdovą, istoriografijoje žinomas Zebrzydowskio, arba Sandomiro rokošo, vardū. Kūrinio autorius apie jį užsime-
na tik pusę lūpų (p. 43, 45, 49) ir savo požiūrio į jį aiškiai neišdėsto, bet žodžius, kad
rokošo „ugnis <...> būtų atnešusi nemenką pavojų ir visai Karalystei, jeigu Dievo
gerumas <...> sava laike pagalba nebūtų pėremęs karaliaus sosto“ (p. 43), galėjo pa-
rašyti tik katalikas, palaikantis karalių, arba, kaip tuo metu buvo sakoma, regalistas.
Tai visai nestebina turint galvoje tai, kad pats J. K. Chodkevičius buvo karštas valdovo
šalininkas ir vargiai būtų pakentęs sau pavaldų artimą rotmistrą, palaikantį rokošininkus.
Beje, mobilizacinių raštų, kuriais remdamasis rotmistras galėjo formuoti savo
dalinio sudėtį, išdavimas priklausė nuo valdovo, todėl Livonijoje kovojusių dali-
nių vadai net materialiai nebuvo suinteresuoti dėtis prie maistininkų. Tad rokošo epizo-
das taip pat šį tą pasako apie kūrinio autorių. 1607 m. karo įvykiai Livonijoje aprašyti
kiek smulkiau (p. 45–49), bet dėl menko jų išnagrinėjimo istoriografijoje sunku spręsti,
ar kūrinio autorius matė juos savo akimis, ar tik perteikė iš pirmų šaltinių gautas
žinias. Linkstame manyti, kad 1607 m. Livonijos karo įvykiuose pats asmeniškai ga-
lėjo nedalyvauti, nes tuo metu Lenkijoje aukščiausių įtampą pasiekė rokošas (Guzówo
mūšis), o ir J. K. Chodkevičius Livonijoje nebuvo. 1608 m. Livonijos karo įvykiai
prasidėjo Daugavgrývos praradimu liepos 27 d. Antrojoje rugpjūčio pusėje į Livoniją
grįžo J. K. Chodkevičius. 1608 m. kovos (rugpjūtis–lapkritis), istoriografijoje bemaž
visai nežinomos, aprašytos gana smulkiai (p. 49–51, 56–60), todėl manytina, kad au-
torius tuo metu Livonijoje buvo. 1608–1609 m. vidurziemį kovos nutrūko ir atsinau-
jino žiemos pabaigoje: 1609 m. kovo 15 d. buvo atgautas Pernu. Po kelių mėnesių
pertraukos kovos atsinaujino birželį ir su pertūkais vyko iki spalio pradžios, kai
buvo atgauta Daugavgrýva. Šie karo veiksmai aprašyti smulkiai (p. 60–79), todėl dau-
gelyje jų kūrinio autorius turėjo dalyvauti asmeniškai, o tai, ko nematė pats, galėjo
žinoti iš pirmų lūpų. Daugavgrývos atgavimu baigėsi 1600–1609 m. Livonijos karo
veiksmai. Daugavgrývos atgavimu baigiasi ir Lietuvos bajoro kūrinys. 1610 m. jis
išspausdinamas J. Karcano spaustuveje Vilniuje, todėl manytina, kad bent pirmojoje
1610 m. pusėje autorius dar turėjo būti gyvas.

Pagaliau nurodytinas dar vienas kitas spėjamo knygos autoriaus bruožas. Ją galė-
jo parašyti tik pasiturintis žmogus, kuriam nerūpėjo kasdienės duonos kėsnis. Juk
reikia turėti galvoje, kad 1609 m. spalio pradžioje atgavus Daugavgrývą, kariai dėl
laiku neišmokėtós algos paskelbė vadinamąją konfederaciją, pasitraukė iš Livonijos
ir įsikūrė Gardino ekonomijoje. Karių konfederacijos buvo tikra to meto Respublikos
vida us gyvenimo rykštė, bet jos rodė tikrą valstybės izdo būklę ir kariuomenės dali-
nių telkimo ypatumus. Mat eiliniai kareiviai dažniausiai būdavo beraščiai nepasitu-
rintys bajorai, gyvenę „nuo algos iki algos“. Kai ta alga vėluodavo ne kelias dienas ar
savaites, o mėnesius ir net metus, nelikdavo nieko kito kaip patiems prasimányti šio-
kių tokių pajamų ir kasdienės duonos kėsnio. Išbadėjusių ir skurstančių karių taikiniu

įvairiai. Gramatikos požiūriu frazė „tuo metu“ (*tum temporis*) taikytina J. Zamoyskio išvykimui iš Livonijos, kai jis 1602 m. spalį atsisakė jungtinių Respublikos pajėgų vyriausiojo vado pareigų ir parvyko į Lenkiją. Tada išeitų, kad kūrinio autorius laikė save dar jaunu ir nežinomu žmogumi 1602 m. pabaigoje – 1603 m. pradžioje. Tokiu atveju galėjo gimti apie 1565–1580 m. Antra vertus, gali būti, kad „tuo metu“ reiškia ne Livonijos karo, o kokį nors ankstesnį J. Zamoyskio gyvenimo epizodą. Tada išeitų, kad kūrinio autorius laikė save jaunu ir nežinomu žmogumi maždaug 1580–1590 m. Šiuo atveju galėjo gimti apie 1550–1565 m. Bajoras yra išprusęs žmogus, galbūt net baigęs kokį nors universitetą ar bent jame mokėsis, nes gerai moka lotyniškai. Jis yra katalikas, bet santūrus, nes gana pagarbiai vertina kataliko Žygimanto III varžovą, protestantą Švedijos karalių Karolį IX. Įžangos žodžiai, kad rašydamas kūrinį jis norėjo „nuo kardo rankenos prie plunksnos atitiesti atpratusias rankas“ (p. 1), rodo jį esant tiesiogiai susijusį su kažkokia veikla, reikalaujančia plunksnos, t. y. raštingumo. Tai nebūtinai turi būti tik literatūrinė kūryba. 1601 m. dalyvavo Kuoknesės mūšyje ir tolesniuose LDK kariuomenės puolimo prieš švedus veiksmuose iki spalio mėn. Paskui turėjo pereiti į jungtines Respublikos pajėgas, kurioms vadovavo LK didysis etmonas ir kancleris J. Zamoyskis, ir, jo vedamas, dalyvauti karo veiksmuose iki 1602 m. spalio mėn. J. Zamoyskiui išvykus iš Livonijos, jis užsirašė į J. K. Chodkevičiaus pajėgas ir septynerius metus, t. y. 1603–1609 m., su ginklu rankose, kaip pats teigia, gynė tėvynę. Šio skaičiaus, t. y. septynerių metų, veikiausiai nereikia suprasti paraidžiui, nes vargu ar autorius nori pasakyti, kad jis septynerius metus nekėlė kojos iš Livonijos. Atsižvelgiant į Livonijos karo veiksmų ypatumus (kovos dažnai vykdavo tik kariauti tinkamiausiais mėnesiais (maždaug nuo gegužės iki spalio), manytina, kad jis nurodė bendrą ištarnautų metų skaičių. Taigi 1603–1609 m. laikotarpį reikia peržvelgti atskirai. Bajoras turėjo dalyvauti 1602 m. žiemos – 1603 m. pavasario kovose, kurios buvo vainikuotos Tartu atgavimu 1603 m. balandžio 13 d. Po kelių mėnesių pertraukos veikiausiai dalyvavo 1603 m. vasaros žygiuose, kurie truko iki rugsėjo. Vėliau galima daryti kone metų pertrauką, nes aktyvios kovos atsinaujino tik 1604 m. rugpjūtį ir baigėsi rugsėjo 25 d. įvykusi Paidės mūšiu, kuriame bajoras neabejotinai dalyvavo. Po to aprašytas švedų mėginimas šturmu atgauti Paidę (p. 29–30) rodo, kad kūrinio autorius buvo vienas iš nedaugelio karių, kurie po Paidės mūšio neišvyko iš Livonijos ir dar kurį laiką joje buvo. Po šių įvykių vėl galimas maždaug 9–10 mėnesių tarpas, nes kovos vėl atsinaujino tik 1605 m. rugpjūtį ir baigėsi rugsėjo 27 d. įvykusi Salaspilio mūšiu, kuriame kūrinio autorius taip pat dalyvavo. Bajoro dalyvavimas Livonijos karo įvykiuose po Salaspilio mūšio yra gana neaiškus. Mat aktyvios kovos atsinaujino tik po metų, kai 1606 m. rugsėjį Karolio IX karvedys J. F. Mansfeldas užėmė kelias Livonijos pilis, o J. K. Chodkevičius spalį–lapkritį jas atgavo. Šis nedidelis karo epizodas aprašytas glaustai (p. 43–44), todėl keblu spręsti, ar autorius pats dalyvavo įvykiuose, ar tik perteikė iš pirmų lūpų gautas žinias. Tuo

tapdavo beginkliai valstiečiai ir mažiau pasiturintys bajorai bei jų turtas. Nebuvo jokio kito būdo sustabdyti šiuos siautėjančius būrius, kaip išmokėti teisėtai uždirbtą algą. Taigi 1609 m. spalio 13 d. paskelbta Livonijos kariuomenės konfederacija baigėsi tik 1610 m. lapkričio 12 d., kai buvo išmokėta kareiviams priklausanti alga. Kaip tik šiuo laikotarpiu turėjo būti rašomas ir išleistas „Dešimtmetis Livonijos karas“. Akivaizdu, kad jo autorius buvo pinigų nestokojantis, turintis kilnesnių ketinimų nei tik ištarnautos algos „išmušinėjimas“, platesnio kultūrinio akiračio žmogus. Antra vertus, materialinis savarankiškumas leido išsaugoti nepriklausomą politinę laikyseną. Tai matyti iš to, kad kūrinio autorius vienodai pagarbiai atsiliepia tiek apie Radvilus, tiek apie Chodkevičius, kurie XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje, smarkiai rungėsi tarpusavyje. Štai aprašydamas 1601 m. vasaros LDK kariuomenės puolimo veiksmus, jis visur šiltai žodžiais apibūdina LDK didįjį etmoną K. Radvilą „Perkūną“. Apie J. K. Chodkevičiaus aukštį jau kalbėta. Būdamas aktyvus ir įsipareigojęs vienos kurios nors pusės narys, taip rašyti nebūtų galėjęs. Negana to, kūrinio autorius taip pat pagarbiai vertina LK aukščiausius pareigūnus. Pavyzdžiui, ieškodamas priežasčių, kodėl LK didysis etmonas ir kancleris J. Zamoyškis nepasiuntė K. Radvilui „Perkūniui“ pagalbos, jis teigia: „Nežinome, kodėl apskritai išmintingiausias ir tėvynei ištikimiausias vyras tai padarė, bet, eilinių karių spėjimu, taip pasireiškė pavydas“ (p. 9). Taip sakyti galėjo tik ilgesnį laiką Lenkijoje buvęs ir su Karalystės pareigūnais bendravęs asmuo, kuriam tėvyne buvo ne LDK ar LK, o bendra Respublika. Trečia, kūrinio pasirodymas lotynų kalba byloja, kad autorius jį skyrė ne tik gimtosios šalies išsilavinusiems skaitytojams, bet ir platesnei Vakarų Europos auditorijai. Tai ypač ryšku iš autoriaus pastangų vengti karių konfederacijų minėjimo po 1602 m., 1604 m., 1606 m., 1609 m. karo žygių (p. 15–16, 29–30, 43, 79). Aptakūs kūrinio autoriaus žodžiai, pavyzdžiui, apie karių vykimą į žiemos stovyklą ir mėgavimąsi trumpa ramybe po 1604 m. Paldėms mūšio galėjo būti skirti tik mažiau Livonijos karo realiose nutuokiančio Vakarų Europos, o ne Respublikos, juoba Lietuvos, skaitytojui, kuris savo kailiu patyrė šį karių „atokvėpį“. Taigi orientuotis į Vakarų Europos skaitytojus galėjo tik žmogus, pats ten buvęs ir supratęs spausdinto žodžio galią ir poveikį. Galop matyti, kad kūrinio autorius buvo iš tų, kurie 1609–1610 m. nesivėlė į prasidėjusį Respublikos karą su Rusų valstybe.

„Dešimtmečio Livonijos karo“ autoriaus paieška pagal nurodytus bruožus turėtų būti atskiros studijos objektas.

Gauta 2001 m. balandžio mėn.

**DE BELLO LIVONICO PER DECENNIUM GESTO:
THE QUESTION OF ITS AUTHORSHIP**

Summary

DARIUS ANTANAVIČIUS

The famous Lithuanian historian of the seventeenth century Wojciech Wijuk Kojalowicz (Albertas Vijūkas-Kojalavičius) indicated that *De bello Livonico per decennium gesto*, published anonymously in Vilnius in 1610, was written by the Samogitian noble Chryzostom Wołodkiewicz. That remained unquestioned by most bibliographers and historians for a long time. In 1989 the Polish historian Grzegorz Błaszczyk published a study, renouncing Wołodkiewicz's authorship of the work. At the same time he expressed doubts about the very existence of the book (its rediscovery in about 1985 was yet unknown for the Polish historian). The present article confirms Błaszczyk's opinion with further arguments. According to the author of this paper, the book was written by an officer (*rotmistrz*) serving under Grand Hetman of Lithuania Jan Karol Chodkiewicz. An attempt is made to describe the main characteristics of the writer. A precise identification of the person is the subject of further research.

Trumpai apie autorių

Darius Antanavičius (g. 1969 m.), Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus archeografijos specialistas. Tyrimų ir veiklos sritys – šaltinių publikavimas, archyvistika, LDK istoriografijos paminklai.

email: dariusant@takas.lt